

PAKELIUI SU SIGITU GEDA

1

Kai galvoji apie Sigitos Gedos poemos „Strazdas“ ryšį su *Pėdų* eilėraščiais, atrodo, kad tokią poemą poetas privalėjo parašyti. A. Strazdas, kurio eilėse gyvastingi gamtos padarai bičiuliaujasi su žmogumi, bene pats artimiausias S. Gedai lietuvių poetas. Jei dar prisiminsime koloritingą*, legendinę pirmojo Didžiosios Lietuvos poeto asmenybę, jo herojines pastangas apginti lietuvišką žodį, turbūt bus aišku, kodėl negalėjo apeiti šios temos S. Geda, savo poezijoje atkakliai siejantis dabartį su praeitimi, godžiai kaupiantis nacionalinės praeities turtus. Matyt, neatsitiktinai Strazdo vardas („Aš patsai – laukuos kaip – Strazdas“) šmėsteli rinkinyje *Pėdos*. Ten pat iškyla ir žmogaus-paukščio metafora („Žalias paukštis – vertikalem / Aš į Lietuvą plaukiu“), kuri sudaro poemos siužeto pagrindą.

S. Gedos poemą su eilėraščiais sieja poetinio pasakojimo būdas, herojaus portreto kūrimo principai. Kaip ir lyrikoje, S. Geda, lipdydamas žmogaus figūrą, užgriebia greta esančius daiktus.

*Kai seniausi malūnai
Jau pavasarį jautė,
O iš tvartų sulūžusių
Ėjo žmonės ir jaučiai,*

*Kilo stiebėsi žalios –
Žydros žolės ant šlaitų,
Strazdas Vilniun važiavo –
Gal knygelę išleistų.*

Žmogus ir gamta gyvena vienu ritmu. Moters Akys susilieja su žvaigždėmis, Žemele, Saule; žila Strazdo galva – su žydinčia obelimi, „raudonos – ištiškusios obelys – prie dvaro“ – su Strazdo skausmu, kai į Sibirą varomas jo sūnus. Gamtos detalės, daiktai, neprarasdami savo konkrečios prasmės, poemoje kartu „kalba“ („Giesmėje apsaugoti / Akmenėliai kalbėjo“) ir apie žmones, jų likimus, epochą.

*Žmonės ritino akmenis,
Ganė karves, avis.
O virš jo – Moters Akys –
Augo, plėtėsi vis.*

Atrodytų, kad pirmosios dvi šios strofos eilutės – tik veiksmo fonas, neutrali gretybė. Tačiau modifikuotos kulminacinėje skyriaus strofoje („Žmonės ėjo per akmenis, / Ginė karves, avis“), jos kalba apie kai ką daugiau. „Per akmenis“ ir „Moters Akys“ – ne atsitiktinė, rimo įtvirtinta paralelė, o du kontrastiški žmogaus būties pradai.

Tokių ir panašių gamtinės simbolikos atvejų poemoje daug. Čia nuolatos liejasi per kraštus, užtvindydamas visą erdvę, žydinčios gamtos gaivališkumas: „Danguje dyvinai / Žydi saulė ir dievas“, „Sužydėjo ūmai, / Danguų uždengė gėlės“, juda, triūsia įvairiausi gyvūnai. Tai gerai pajuto poemą iliustravęs P. Repšys, savo raižiniuose išradingai supynęs gyvūnijos ir augmenijos motyvus.

Nuolatinis gamtos ir žmogaus paralelizmas, susiejantis naujomis poetinėmis prasmėmis šiaip jau tolimas sąvokas, poemos pasakojimą daro itin sodrų. Strazdo portretas išauga iš Lietuvos žemės

* Koloritingas – turintis ryškių koloritą, spalvingas. (Red.)

tartum herojinio epo veikėjo figūra. Išsaugodamas žodžio konkretumą, S. Geda sukuria artimą A. Strazdo poezijai stilistiką, nors ją ir suintelektualina. „Erdvė“, „gyvybė“, „Būtis“, „amžinybė“, „negalybė“ – tokie S. Gedai būdingi žodžiai nesikerta su A. Strazdo poeziją primenančiais daiktiškais vaizdiniais.

Metaforiniai poemos įvaizdžių atšvaitai kreipia į „kentaurišką“ žmogaus-paukščio metaforą, atėjusią iš programinio A. Strazdo eilėraščio. Poemoje ji turi keleriopą prasmę. Paukštis jungia žmogų su žeme, gyvūnijos pasauliu, išlaisvina gaivališką jo prigimtį:

*Gaivalingos jėgos siaučia,
Siaučia žemė ir dangus,
Čia užvaldo žmogų paukštis,
Čia prasimuša žmogus...*

Poetizuodamas Strazdo asmenybę, S. Geda remiasi liaudies pasakojimuose sukurtu Strazdelio portretu, tačiau suteikia jam naują prasmę. „Siaučiantis“ Strazdas netelpa buitinėje aplinkoje. Prasiveria įsiaudrinusios karčemos sienos, ir – „Per žvaigždynus lėkdama, / Čia didžiulė, čia bejėgiška, / Šoka trypia Lietuva“.

Erdvių atsідarymas („Ir ūmai pasaulis plečias – / Keliasi erdvė kaip gaubtas“), paukščio skrydžio perspektyva – tai antroji žmogaus-paukščio metaforos prasmė. Paukštis, susiedamas žmogų su žeme, kartu jungia jį ir su dangum. S. Gedos poemoje, kaip ir lyrikoje, šie du kosminiai poliai suartėja: „Tarp dangaus ir tarp žemės / Žalio paukščio sparnai“, „Iš Paukščių Tako žemėn – / Šventieji paukščiai lekia...“, „Aręs žemę ir siautęs / Palei dangų ir debesį“... Tačiau jie nėra tapatūs. Poemos danguje, nelyginant graikų epo Olimpe, įkurdinami idealieji žmogaus siekiai, paukštis virsta angelu, saulė – dievu:

*Žydra žydra. Ten angelas
Ant žagrelės – danguos –
Ten išgelbėtas, atpirktas –
Su jauteliais žmogus*

*Tarsi kūdikis juokiasi,
Anei menkas, nei mažas.*

Šitoks dangus – tai kūrybinių galių, įveikiančių ir socialinės buities slogumą, ir žmogaus būties laikinumą, personifikacija*. Dangaus ištuštėjimas („Danguje nerasi kelio. / Jokios saulės. Jokio dievo. / Jokio gyvulio, paukštelio“), sparnų praradimas – žmogaus pralaimėjimo kovoje su gniuždančiomis socialinėmis jėgomis ženklas.

Su šiuo paukščio-žmogaus metaforos aspektu glaudžiai susijusi poeto tema. Strazdo paskutinis žygis suvokiamas kaip kova su nebūtim, kova už Lietuvos – jos gamtos, žmonių, jų siekių – įamžinimą, išsaugojimą. Pabrėžiamas antrasis žmogaus-paukščio metaforos komponentas – „žmogus“, „širdis“: „Atsivėrė Žmogui akys, / Paukščiui – plėtėsi širdis“. Žmogus, suartėdamas su gamtos gaivalais, neišsižada savo sąmoningų sprendimų, pasirinkimo teisės, etinių reikalavimų pasauliui. Strazdas šlovina gyvybę, Būtį, smerkia bet kokį smurtą („Negalima nieko žudyti“). Tačiau jo maištas turi ir konkretesnę prasmę. Smurto jėgas poemoje įkūnija groteskinis „pabaisų“, „šungalvių“ įvaizdis, priešiškas sudvasintai gamtai, Lietuvos žemei ir jos žmonėms: „Pabaisos nagais geležiniais – / Senos, kuprotos“, „Staugia ir ėda. / Ėda ir staugia. / Ėsdami staugia. / Staugdami ėda“. Užtat prieš šį Lietuvos žemei svetimą padarą pakyla pati gamta („peizažai su kirviu“), pagal tos pačios „kentauriškos“ metaforos logiką įgyjanti apsisprendimo galią. (Panašiai peizažą yra traktavęs K. Boruta.)

* Personifikacija, arba įsmeninimas, – metaforos rūšis, daiktų, gyvosios arba negyvosios gamtos reiškinių, abstrakčių sąvokų sudvasinimas, sužmoginimas. (Red.)

Mechaninės jėgos ir „parsidavusių minių“ pergalė, Žmogaus-Paukščio ir jo giesmių išlaužymas, „besparnė“ Lietuva poemos paskutiniuosiuose skyriuose suteikia Strazdo temai tragizmo atspalvį, tolimą liaudiškajam Strazdelio portretui, bet atitinkantį istorinę A. Strazdo gyvenimo tiesą. „Epiloge“ tarytum grįžtama į pradinę poemos situaciją, kai Drazdauskas dar nevirtęs Strazdu:

*Guli senis ant krosnies –
Tie ilgi vakarai –
Paukščio snapas – ar nosis,
Plunksnos – ar skudurai...*

Kas miršta ant krosnies: Paukštis-Poetas ar paprastas senis? Pasirinkus tik „paukštį“, liks nuoga alegorija, „senj“ – vieno gyvenimo istorija. S. Geda neduoda vienareikšmio atsakymo. Išlaikydamas tragišką gyvenimo tiesos autentiškumą, individualiai Strazdo biografijai jis suteikia simbolinę prasmę.

Šitaip į poemos meninį pasaulį įeina jos autoriaus paveikslas, reikšmingas kūrinio suvokimui. Nors poemos veiksmas vyksta istorinėj praeity ir autorius istorijos dirbtinai nesumodernina, nesualegorina*, nuotolio tarp autoriaus pozicijos ir pavaizduotojo pasaulio iš esmės nėra. Autorius jaučia praeitį dabartyje, pasakoja apie ją ne kaip pašalinis stebėtojas, o kaip suinteresuotas liudytojas. Užtat Strazdo intonacijose girdėti poemos autoriaus balsas, greta vaizduojamo personažo matyti lyrinis „aš“: „Guli – / Nieko nebemato – / Strazdo giesmės, / Giesmės mano“. Praeities vertybės duoda matą vertinti nūdienai. Šia prasme poema „Strazdas“ – tai ne tik simbolinis baudžiavinės Lietuvos poeto gyvenimo ir žygio apibendrinimas, bet ir šiandieninės jaunosios kartos žmogaus minčių, aistrų istorija.

S. Gedos eilėraščiai ir poema parašyti viena poetine kalba, turinčia savo dėsnius, savo logiką. Išryškėjo kelios šios poezijos temos: Lietuvos praeities, „pėdų“ tema, plėtojama ir poemoje „Strazdas“, bei „Sugrįžimo iš Kaukazo“, Rusijos tema. Tolimesnėje poeto kūrybos raidoje, matyt, atsiras ir naujų temų. Norėtusi, kad raida būtų tokia pat nelaukta ir netikėta, kaip ir pradžia.

1967

2

S. Gedos *26 rudens ir vasaros giesmės* paneigia iš anksčiau susidarytą nuomonę apie autorių kaip apie vaizdingo, bet gruboko žodžio, sąmoningai epatuojančios** formos poetą. Vietoj valiūkiškų prozaizmų*** čia ištisos pastraipos gryniausio lyrizmo, klasikinės vaizdų plastikos. Pavyzdžiui, pirmajame rudens giesmių cikle „Delčia rudenė deivė“:

*Aplink aukšti šakoti spanguolynai
per sapną kėlė spindinčias šakas
į sniego ūksmę... Jau ruduo,
ir aš sakau: o žeme,
dilgėlių, alksnynų,
rasoto svirplio balso
gaubiama, gražus
tasai spindėjimas:
nuskurę sodai,
gluosnynuos*

* Alegorija – literatūrinė raiškos priemonė, išreiškianti tam tikrą idėją simboliniu įvaizdžiu, kai pavaizduotas vienas asmuo ar daiktas reiškia kitą asmenį ar daiktą, o sąvoka, moralinės savybės, dvasinis ar tikrovės reiškinys išreiškiamas konkrečiu gyvenimišku vaizdu. (Red.)

** Epatuojantis – šokiruojantis, keliantis kraupumo jspūdį. (Red.)

*** Prozaizmas – prozai būdingas žodis, posakis, pavartotas poetiškame stilistiniame kontekste. (Red.)

*šaltinių baltas amžius
tolima gama...
Regi pakalnę vario, žemę,
nuogą... Kuomet nueisiu,
sulapok šešėliais
aukštybėse sniegu...*

Tai tradicinis Europos lyrikoje rudens kaip kelio į žiemą, į gamtos mirtį įprasminimas. Šį motyvą, varijuojamą ne vienoje giesmėje, lydi elegiška nuotaika, gamtos ir žmogaus gyvenimo poetiškos paralelės („Ak, taip ir siela, – / kiautą geležinį / jai žada lietūs rudenio...“, „Ak dieve, dieve, kokie vėjai / rūstūs, kaip gelia sielą / rudenio šalna!..“) Jeigu tuo giesmių ciklas ir baigtųsi, turbūt niekam jis neatrodytų nei neįprastas, nei ginčytinas. Turėtume dar vieną gražios „rudeniškos“ lyrikos kūrinį. Tiktai vargu ar tai bebūtų S. Gedos kūrinys...

„Delčioj rudenėj deivėj“ S. Geda, kaip ir anksčiau, ne tik poetiškai komentuoja išorinį vyksmą. Iš realybės įspūdžių jis kuria poetinį pasaulį, turintį savas laiko ir erdvės dimensijas, savus tikroviškumo dėsnius. Elegiškai gamtos slinkčiai į žiemą priešinasi subjektyvusis atsiminimų laikas, atgaivinantis pavasario gyvastingumą, vasaros kaitrą. Stipriai jausdamas gamtos ir žmogaus giminybę, poetas brėžia ir atskirumo ribą. Žmogaus sąmonė, kūrybiniai siekiai negali akiai sutapti su gamtos ritmu („rudenėjant gyventum sau su žiogu“). Žmogus – pasaulio pažinimo subjektas. Jo pašaukimas – išaiškinti gyvybės paslaptis, į gamtą „atnešti žodį“.

Rudens giesmių ciklo siužetinė gija yra dantiškoji poeto kelionė į gamtos paslaptis, daiktų pradžią. Šios kelionės akstinas – pasipriešinimas kaustančiam būties uždaramui ir laikinumui. Išsiilgęs gamtos ir žmogaus giminybės („Laimingas būčiau / draugą susiradęs – karvelį, / dilgėlyną aukštą, atspindžių žalsvų“), poetas vis naujais pažinimo ratais žengia į pirmą pradžią vienovę, kurią čia, kaip ir Čiurlionio „Pasaulio sutvėrime“, simbolizuoja jūra:

*...putotas marių dugnas,–
jis sužiūra ir
atgema, ir mėlynu*

*Balsu balandis šneka, –
kitados žmogus...
Mergelė kreipia savo snapą
laibą į skraidančią kriauklę...
Baukščios kregždės alsavimą
girdžiu...*

*Kaukėtas jūrų dugnas
priartėja: pasaulis, –
jis tik vienas, ir
dvasia –
neregima.*

Fantastiškuose jūrų klioniuose, marių valandoj atgema poetiški metamorfozių mitai (mergelė – kregždė, mergelė – lelėja), iškyla hiacinto rūmai, purpurinis miestas, pina sau karūną varnalėša, po dangų plauko karūnuoti vieversiai... Tačiau kelionė į tą pasakišką šalį – anaipol ne tik prarastos harmonijos ilgėjimasis.

Pažinimo ieškančiai minčiai nėra abstrakčios, absoliučios harmonijos. Mito pasaulyje tęsiasi tos pačios gyvybės ir mirties grumtynės, nuo kurių ir prasidėjo ciklas. Stingdančią žiemos grėsmę primena personifikuoti „snieguotos moteriškės“, „burnos iš sniego“ įvaizdžiai. Sniego metafora – „baltieji smėliai“

(„Ak, jau / baltieji smėliai / ties dangaus papėde, / kur mano siela – žemės dilgėlė..“) duoda impulsą ištisiniam smėlio motyvui: smėlio bedugnė – sulytas smėlių balsas – augalų laikančios smėlio lūpos – apibendrintas Smėlių Tolimasis.

Priešingą, gyvastingą pradą simbolizuoja Augalų Bežadis – pirminė dygimo, augimo, žydėjimo priežastis. Paratelių tokioms poetinėms abstrakcijoms, mūsų poezijoje neįprastoms, galima būtų ieškoti R. M. Rilke's (R. M. Rilke'ės) *Duino elegijose*, kur poetinės pasaulio vizijos, peržengdamos antropocentrinį gamtos personifikavimą, skverbiasi į atskirus ir savarankiškus žvėries, vabzdžio pasaulius.

Į gaivalingąją gamtą cikle įsiterpia ir žmonių pasaulis, paminėtas, tiesa, iš viso tik du sykius, bet abu kulminaciniais momentais. Pirmąsyk, kaip „žydrumos lopelis“, kaip žmogiškosios istorijos pradžia, jis atsiveria tarp siautėjančių jūros gaivalų aštuntojoje giesmėje („Ten jūrų slėnis, ariančių senolių...“). Antrąsyk – dvyliktojoje, paskutinėje. Poetas, praėjęs kelią gamtos laiptais ir išsiskyres su pajūrio žlioge, sakosi pabudęs „kelionei naujai“:

*Smėli žalvarinis,
aš noriu grįžt į girią,
kur gaudžia skroblas,
stalą qžuolinį
apsėdę mano seserys
ir broliai, po suolu
trinasi apsisapnavęs šuo...
Kur tyliai gieda šulinio vanduo,
ieva, – ilgai ji šėrė mano vėlę,
o tėviškės pilkasai spinduly!..*

Iš konteksto visiškai aišku, kad sugrįžimas iš marių į girią, prie ažuolinio tėviškės stalo – ne bėgimas nuo civilizacijos, o kaip tik priešingai – žingsnis į civilizaciją, tegu ir į tolimą jos pradžią, dar nutviektą fantastiškais gamtos gaivalų atšvaitais.

Sudėtingesnės struktūros antrasis, vasaros giesmių ciklas „Ledynas baltas kaukaspenis“, dedikuotas didingos vaizduotės dailininko Jeronimo Boscho (Hieronymo Boscho) atminimui. Čia nebėra nuoseklios siužetinės gijos, analogiškos kelionės motyvui rudens cikle. Pirmoji ciklo giesmė įveda gamtos metamorfozes, horizontus stumdantį vasaros gyvastingumą:

*.. .vaikystės mano
liūdintis paveiksle:
garnių baltumas po beržyną vaikšto,
ir aš toksai ramus, siūbuoja,
žirnio galvą laikydamas, dangus,
akmens raginę spalvą*

*aš mylėti trokštu,
ir visą žemę supa atkakliai
balti šešėliai, aureolė moterų,
žuvų žvynuotos giesmės, gyvuliai...*

Pradinė ciklo situacija, daug kuo primenanti poetinį *Pėdų* pasaulėvaizdį, skleidžiasi fantastiškais regėjimais. Konkrečios peizažo detalės („Birželio dangūs niaukiasi, šalvėja“, „Į rudenį, kai spanguolės nunokę / kemsynų saulėj pradeda almėt“) primena pasaulio kūrimosi, gyvybės pradžios epochą.

Kaip ir *Pėdose*, atsiveria gyvybė ledynmečio reliktuose – akmenyje, kriauklėje, kreidoje. Iš jų personifikacijų, pratęsiant kai kuriuos lietuvių liaudies tikėjimų vaizdinius, kuriama savotiška ledynmečio

mitologija: „rankas išskėtus reginti dvasia – / ledynas baltas kaukaspenių / Mozė“, „ir auksapilvės / kaukaspenių moterys, / beplaukės, alpsta / po šviesos pingvinais“. Ledynas su išsiliejusių vandenių plastėjimu ir jūros gaudimu cikle žadina gyvybę, skatina kaitą. Užtat ir sniego motyvas greta stingdančios nebūties atspalvio („belaikė / kuprių eiseną / į sniego upę merkia / ančių galvas“) turi ir priešingą reikšmę. „Iš sniegynų amžinojo fono“ išnirusioje kriauklėje guli mergelė, personifikuojanti vitališkąsias gamtos jėgas. Į gyvybę poetizuojančias vasaros giesmes įsiveržia fantastiška sniego pasaulio fauna ir flora: snieginiai pingvinai snapais prilaukia krintančiąją jūrą, Romulus su Remu miega sniego vyšnioj, mirgančioje gyvybės eisenoje boluoja sniego avies, sniego karvės, purpurinės sniegu vištos siluetai.

Kūrybinis ciklo patosas – pasaulio sudvasinimas. Žmogaus aplinkuma tiesiasi į jį giminytės saitais. Paukščiai, žmonės, augalai – „dangaus sparnuotos ir besparnės jungtys“ – susipina į ištisinį gamtos kūną. Tarytum J. Boscho paveiksluose iš žemės lenda „žali paparčiai su žmonių galvomis“, su paukščiais miega mažitės erškėčių šlaunys, „su aukso kiaukutu varlė ant kregždės lekia, modama jazminais“, miškų vėsoj „tyliai vaikšto moterys su varnom“.

Cikle nemaža nuorodų į lotynų kultūrą. Be liturginių tekstų citatų, sukeistinančių* pagoniškąjį pasaulėvaizdį, bei mokslinės terminijos, tramdančios spontanišką vaizduotę, įdomios čia baltų ir romėnų mitologijos sąsajos. Į pirmąją gamtą savotiškai įsiterpia krikščionybės mitų vaizdiniai: „sniego žydrasnapiai / Adomas ir Ieva per sapną / ieško žydrinio pingvino“, kriauklėj pražyduosioj jūroj su kaukole skrenda bespalvis Judas... Poeto vizijos atidengia tradicinius kultūros klodus. Poetas ieško tokio regėjimo taško, kuris įveiktų kūrėjo savivalę, leistų pažvelgti į tikrovę visuotinio, „pasauliui sutapimo“ aspektu.

Dramatinę ciklo įtampą palaiko pasaulio vienumos, nepalaujamo kitimo ir individo uždaro priespybė. Individas negali peržengti savo būties ribų. Išnykimas gamtos amžinybėje – jo mirtis. Įvaizdžiai, ženklinantys gamtos gaivalingumą, tampa nebūties simboliu:

*o ajere, jau mano
veido pusė
per mirtį įsivėlė į lapus
žaliapūgių.*

Ledynmečio morenose prasideda gyvybė, bet į jas grįžtantįjį stingdo šaltis. Ir ciklo pradžioje, prieš nušvintant daiktuose slypinčiai dvasiai („alksninis sniegas – / mano kraujas... išseko / balsas ir atvėso lūpos, / kaukėto kūno suskamba moliuskas...“), ir jo raidoje („tylinčios gamtos aš kalkakmenis, / piligrimas, lėlys“), ir paskutiniame akorde:

*pasviramos į ilgą žemės vėsq
didingos palmės – tos,
kur gaubia šviesą, –
užgožia kaukolę, ir
akmenėja rankos (neskink
ledynų rožės raudonuolės!..),*

*ugnies kalba ir hiacinto –
kriauklės rugiagėlėtos – titnaginės
kaukės – tebus šviesu
ir mėlyna dabar! –*

* Sukeistinimas (rus. *остранение*) – Viktoro B. Šklovskio (1893–1984), rusų rašytojo, literatūros kritiko, vieno žinomiausių rusų formalizmo atstovų, deklaruotas svarbiausias meninio vaizdavimo principas – sukeistinama suardant semantinį daikto lauką. (Red.)

*aukšta kakta – siūbuojantis jazminas –
ledinėj jūroj – baltas rozmarinas –
kaukaspenėtas – po šarmos danga...*

Priešybės susitinka. Mirties šešėlyje – nenumaldomas gyvybės gausmas.

Panašiu aspektu gyvybės ir mirties, individo ir visumos problema lietuvių poezijoje keliami nebe pirmą sykį (prisiminkime S. Nėrį). Tradicijos kontekstas čia akivaizdus. Bet nuo grakščios lyrikos, teigusios žmogaus sutapimą su gamta, gerokai nutolta. Į tai, kas kadaise buvo formuluojama kaip elementari tiesa, S. Gedos cikle einama analitinės minties vingiais.

1973

3

S. Geda – iš tų poetų, kuriems pasaulio įvardijimas yra nuolatinė problema. Rinkinys *Mėnulio žiedai* baigiasi tokiu žodžio galios ir ribų apibrėžimu:

*Kažkur pačioj gilybėj slypi
tos grožio sėklos ir daigai,
jie iš aukštybių, pasiklydę,
ir tu juos sieloje laikai,
o man skaudžiausia – pasakyti
bent puse lūpų apie didį
pasaulį, kurs aplinkui žydi,
aš nemokėjau taip ilgai.*

Poeto supratimu, pasaulis didesnis už kalbą. Jo grožis atsiveria nustebusiam vaiko žvilgsniui ar „žemės vėjo“ – netekimų ir skaudžios patirties išgrynintai sielai. Iš čia – ryškūs knygoje žmogaus ir gamtos sutapimo, akcentai. Jiems priešinasi kultūros nuotolis. Žodžio žiedas spraudžiasi „pro marmuro sučaižytus lapus“.

Apie žodį ir būtį, kuriamąją meno galią kalbama atraminiuose knygos cikluose ar poemose „Bilhana“, „Nakties žiedai“, „Kasandra“, „Gėlės Pablui Pikasui“. Kultūros reminiscencijomis* ir problematika prie jų šliejasi „Euridikė“, „Helderlino vasara“, „Poetas Li Bo žiūri į gamtovaizdį“. Knygoje susiduria tokie skirtingi kultūros modeliai, kaip mitas, senoji Rytų poezija, viduramžių ir XX amžiaus menas.

Į tolimą žodžio pradžią nukelia ciklas „Kasandra“. Kaip įprasta mitui, čia nėra griežtesnės ribos tarp žodžio ir daikto, konkretybės ir ženklo. Žodis, kaip kultūros pradas, išnyra iš pirmykštį chaosą simbolizuojančio „besielio marių vandenyno“. Žmogaus egzistencijos ženklais, „bebalsiais žodžiais“ tampa aplinkos daiktai, elgsena, net kūnas („ir lai iš tavo kūno / atspėsime pasaulio likimus“). Graikų mitas interpretuojamas platesniame senosios kultūros fone. Prisimenamos išnykusios civilizacijos, išmirusios tautos – inkai, majai, actekai, romėnai, etruskai, lybiai. Kultūroje (į kurią kadaise lygiomis teisėmis jėjo pranašystė ir poezija) ieškoma atsparos prieš užmarštį, griauinantį laiką. Žodis sprendžia amžiną gyvenimo ir galvojimo priešybę, nesutaikomus gyvybės ir mirties, gamtos ir kultūros, atskirumo ir vienovės konfliktus:

*Du žodžiai bus išgelbėti, tik du,
tik tie, kur žemės paslaptį atvėrė,
nebuvo galo, nes nėra pradžios,
žydruoja baltas debesylų tėvas,*

* Reminiscencija – neaiškus prisiminimas, atgarsis. Literatūrologijoje – kito kūrinio, motyvo atgarsis kūrinyje. (Red.)

*tik jį sakyki, tiktai jį atminki,
gal ametistai bus kada gražiau,
dabar nenoriu nieko, neprašau,
palaimindamas gyvastį ir mirtį.*

Bilhanos, XI a. Indų poeto, poemą „Čaura Pančašhika“ prisimename iš Maironio verstų strofų. Pasak padavimo, poetas buvo nuteistas mirti už tai, kad pamilo karaliaus dukterį. Poema, parašyta laukiant nuosprendžio, išgelbėjusi jam gyvybę. Padavimas seka mitiniam mąstymui įprastu gyvenimo ir kalbėjimo tapatinimu – kaip Secherezados istorijoje iš *Tūkstančio ir vienos nakties*. S. Gedai jis duoda akstiną pasvarstyti santykį tarp jausmo ir žodžio. Erotiniai įvaizdžiai įsipina į vaizdą, įprasminantį gyvojo pasaulio vienovę:

*Ir aš žinau, ką pasakyt norėjau:
pasviręs skliautas – atbraila uolos –
burnos ertmė – krūties šarmotas vingis,
kur ilsisi pavasario kregždė,
kur sutemų šešėlis, pirštų ilgiais
ūksmėto tavo kūno linija, širdie,
tai saulė, skroblas, žiogas, mintys
ir klodai rudo smėlio, viltys –
drabužiai žemės tvaskančios tylos.*

Meilė poetizuojama kaip nepriklausantis nuo subjektyvios valios pašaukimas, gyvybės balsas, lemtis, įsiterpusi tarp tylos ir žodžio, ji atsiskleidžia per giminingus sudvasintos gamtos pavidalus – ajero, vandenų kalbą, spindinčius akmenis ir mėnesio vardus, dvikalbį dugno augalą. Meilė pažadina žodį, žodis gelbsti nuo nebūties. Ir priešingai – mirties motyvą paskutinėje pynėje lydi naktinio rūmo tyla, „audra bebalsė“.

Paskyrimų poemoje Fransua Vijonui (François Villonui) „Nakties žiedai“ atkurta Prancūzijos viduramžių atmosfera, primenama skandalinga poeto biografija. Maro, kartuvių šešėlyje siautėja aistros, dorovės varžtams nepaklūstanti prigimtis. Bet istorinė konkretybė ir čia – pretekstas bendresniems svarstymams. Meilė ir mirtis („kaukolė ir rožė“) tai išsiskiria kaip priešingos būties jėgos, tai suartėja („Vištos valgymas“). Iš jų dvikovos „gema dideli ir tylūs žodžiai“.

Cikle „Gėlės Pablui Pikasui“ nesunku atpažinti meno vizijoje transformuotą istorinę XX a. patirtį. Menas čia – kelionė į naujus minties archipelagus ir grumtynės griauančiomis istorijos jėgomis („Sebastijonas – 1943“, „Minotaurų puota“).

Sąlytis su tolimų epochų kultūromis, su kitais menais įveda į S. Gedos poeziją skirtingus regėjimo taškus. Įvairūs kultūros modeliai yra lygiaverčiai, papildo vienas kitą. Poeto poziciją apibūdina ne besąlygiškas subjektyvumas, kaip romantikų lyrikoje, o sąmoningas kūrybos principų pasirinkimas. S. Geda iš pasaulio kultūrų ima tai, kas atitinka jo požiūrį. Kitų tradicijų impulsai patenka į paties subrandintą dirvą.

Neatsitiktinai atsigręžta į senąją indų poeziją, turėjusią savitą poetinio žodžio teoriją. Sanskrito poetikų teigimu, tiesioginis jausmo įvardijimas ar aprašymas nesukelia estetinio išgyvenimo. Realus gyvenimo įvykiai meno kūrinys svarbūs ne savo individualiomis ypatybėmis, o numanoma prasme. Žodis poezijoje privalęs gausti kaip dužio užgautas varpas. Tas gausmas („dhvani“), neišreikšta prasmė ir esąs tikrasis poezijos tikslas. Visi pirminiai formos atributai, poezijos „kūnas“, – tik priemonė numanomai poetinei reikšmei, poezijos „sielai“ praskleisti. Sugestyvi* S. Gedos „pynių“ sintaksė, sumezganti poetiniais saitais tolimas realybės sritis, artima šiems poetiniams principams. Bet panašiai poetas elgėsi ir *26 rudens ir vasaros giesmėse*, parašytose prieš „Bilhaną“.

* Sugestyvus (lot. *suggestivus*) – įtaigus. (Red.)

Į indų poezijos žodyną įeina įvairiausių augalų, paukščių, žuvų, vabzdžių, žmogaus kūno dalių pavadinimai, nuolat vaizduojami dangaus reiškiniai, žemė ir mineralai, vanduo ir vandens reiškiniai, taip pat butis, mitologija. Pasak indologų, „begalė Indijos augalų ir medžių, gyvūnų, upių, kalnų, turėdami poezijoje savo fizionomiją, sieja indų poeziją su savo kraštu, su tauta, jos buitimi, praeitimi, mąstymu“. Šiuo principu vaizdas kuriamas ir „Bilhanoje“, nors išskyrus vieną kitą egzotišką realiją (lotosas, flamingas), ciklas supintas iš lietuviškos gamtos ar tradicinių Europos poezijoje įvaizdžių.

Gamtos išgyvenimais „Nakties žieduose“ atsiskleidžia Vijonas, miesto gatvių ir smuklių poetas. Svaiginanti laukų žaluma, žiedai, gėlės, paros ciklo misterija („kraujuoti kalavijai nebesminga / į smilgos veidą“), pasmėlus vasara, žiemos sapnai nurodo būties kaitą ir dvasios alkį. Iš gamtos imama medžiaga palyginimams ir metaforoms: medžių nuodas, dievo želmenys, sapno šalavijai, meilės, laimės, nakties, pragaro, prapulties žiedai. Nesunaikinama gamtos gyvybė guodžia akistatoje su nebūtimi:

*ir taip šviesu, tarytum aš žiūriu
akim ne savo, tarsi vyturių
čirenimą anapus jau girdžiu,
virš begalinės jūros pakraščiu...*

Prasmingas poemoje „nykių žemės vėjų“, klajūno dalios ir namų židinio kontrastas. „Namų“ gamtovaizdyje atpažįstame senosios lietuviškos sodybos bruožus – svyrantis kryžius, šulinys, šuns balsas, „skaistūs gluosniai supus vandeny“ ir laukianti motina – „prie josios kaulų, prie šiurkštaus jos delno priglus galva“. Namų metafora perkeliama į kosminį viešpaties pasaulį; „Aš tavo rožių, viešpatie, ilgėjau: aukštų ir aiškių dangiškių namų“, „gražink man mano kalbą ir namus“. Jų atributais apibūdinama poezijos paskirtis – „tiktai tu vienas liksi išgautas, o amžinosios užkrosnės svirply“.

Mintį S. Gedos poezijoje perteikia daiktų santykiai. Virš įprastinių kalbos ryšių mezgasi tankios poetinės prasmės. Net ir nedidelis eilėraštis – savarankiškas pasaulis su savo augalais ir gyvūnais. Žvilgsnis nuo pragarmių („kruvino gvazdiko sukibę šaknys“, „vieškelio pelės sliuogimą girdint“, „vandenys pavargę“) augalų stiebais ir medžių kamienais kyla į kosminio medžio viršūnę – „sakytum dievo akimis regi / nupuolant saulę, seną laiko sargę, / maitintoją didžios žmonių draugės“ („Rudens vakaras“). Pro šunmėtes, „saldų kvapą kadaise mirusių“, usnies ir vakaro ugnį, buities sumaištį – į atvirą dangų, kur „mėnuo tarsi vėgėlė primins primins pasaulį didį“ („Vasara“). Poezijos mirksnyje telpa visas pasaulis:

*Visa jauna ir tikra ne čia, o tada,
kai ateina ugnies ir vandens valanda.*

Recenzuodama rinkinį *Literatūroje ir mene*, V. Daujotytė nurodė „pagal literatūrinės tradicijos turtingumą jau beveik emblemišką kelionės, kelio motyvą“. Knygos 26 *rudens ir vasaros giesmės* kompozicinį pagrindą sudarė kelionė į daiktų pradžią. *Mėnulio žieduose* kelias dažnai eina dviejų pasaulių – pirmykščio ir žmogaus prijaukinto – riba. Kelią į saulėlydį pro bauginančias tamsias žaras, melsvasias ėglio uogas „gaubia visagalė rudens auksinių bulvių valanda“. „Gudobelės vaisiai raudonais kauliukais“, primenantys erotinę vaisiaus simboliką, ir lino darkai (sėmenys kaip auksas molio kalnuose) prasmingai įrėmina meilės istoriją eilėraštyje „Linų sėja“. Neatsiejamai susipina poetiškoji ir kasdieninė gamta, butis, laiko tėkmė skaidriame eilėraštyje „Mėnulis – sidabro gėlė“.

Kaip ir ankstesnėse knygoose, pasaulėvaizdį modeliuoja gamtos stichijų priešprieša. Jūra įkūnija pirmaprades jėgas, tamsiąją būties pusę (taip pat ir mėnulis, knygoje nustelbiantis saulės šviesą). Kaip ir mirtį nešanti smėlių slinktis ji skatina būties metamorfozes. Archainį atspalvį jūros ir sielos paralelė turi daugelyje „Baltijos atsklandėlių“ eilėraščių. Stingdančiai akmens, „kalkakmenių kranto“, kreidinio krašto vėasai priešinasi ugnies balsas, „pirmapradiška liepsna“. Gyvybės eigastis grumiasi su sniegu, „ledinių jūrų“ šarma. Iš tikrovės fragmentų kuriama nauja meninė visuma – „pynė“.

„Vilniaus baladėje“ į archainį pasaulėvaizdį įsiterpia miesto realijos. Keičiasi fantastika ir kasdienybė. Atsiminimų pasaulis vertinamas grožio, meilės matu, o nepaaiškinamoje kasdienybėje viešpatauja pamėklės, fantasmagorija*. Realybės ir subjektyvių patyrimų sandūroje mezgasi poetinis dialogas:

*Kai tatai, kas aplink, su tavim susiliečia
ir pažadina sielą, ir, žemę praplėtę,*

*Ima siausti ir šokti melodijų pynės,
tamsiai melsvos, smėlėtos, o gal sidabrinės.*

1977

4

*Aš norėjau paklaust,
Kaip vadinasi meldas
Jūsų gimtąja tarme, –*

Šis lyg ir panašus į dialektologinę anketą trieilis – iš eilėraščio, davusio antraštę S. Gedos poezijos knygai *Žydingi slyva Snaigyno ežere*. „Tarmė“ S. Gedai – ne išraiškos, o turinio kategorija, vienas atskaitos taškų, apibūdinančių žmogaus poziciją: „O mus – apibrėžė – / Stovėseną, / Kraują, tarmė“. Ji sukonkretina eilėraščio geografiją (Snaigynas, Veisiejis, Teirus, Ūla, Merkys, bitės viršum Marcinkonių bažnyčios), įveda vaikystės prisiminimų laiką.

Kaip ir ankstesnėse S. Gedos knygose, pagrindinis orientyras pasaulio erdvėje, atsvara begalybei yra namai:

*Dabar aš noriu šlovinti pasaulį,
vienintelį viršum tamsaus chaoso,
ne netvarką, ne sumaištį, ne siaubą,
o žiedą balto žydingio lotoso,
ne Indijoje, o baloje, o namie,
kur žemė nederlinga, bet rami,
pilna šaknų, pilna švenčiausių syvų...
„Eilėraštis apie namus“*

Pritaikyti prie žmogaus ūgio („Degtuko liepsna – / Noriu žaibą pagaut / Tarp delnų“) namai jungia vidų ir išorę, sava ir svetima. Namų sukūrimas tolygus pasaulio ir literatūros pradžiai: „Donelaitis juk troško / Lietuvinkams / Rasti namus“.

Knyga pradedama šešetu eilėraščių, išaugusių iš poetinio *Pėdų* pasaulėvaizdžio. Namų pastovumas juose konfrontuojamas su pasaulio įvairove: „Saugot / žmones / saugot / stogus / lietuvas / pasaulis / laukia / didelės / keistos / senoviškos“. Vėliau rašytuose regėjimo taško kaitaliojimas sutapatina „didelę“ Lietuvą ir „keistą“ pasaulį. Vieno eilėraščio erdvėje telpa ir mekšras, neršiantis Snaigyno ežere, ir kraujas, srūvantis nuo Himalajų, per Kolumbo valgomas spalgenas („Eilėraštis Dionizui Poškai“). Maironio ir Mačernio Lietuva susilieja su ispanų poezijos tėvyne, baskų šalis – su Dubysos aptemusiais kloniais („Keturių rapsodijos ir epilogas“). „Mes esam lietuviai, nuo norvegų Olos, karaliau“ – skelbia vengrų kareivis monologe prieš Žalgirio mūšį.

* Fantasmagorija (gr. *phantasma* – vaiduoklis + *agoreuō* – kalbu) – keisti, iliuziniai liguistos vaizduotės ar optiniais prietaisais sukurti vaizdai; keista, fantastiška iliuzija. (Red.)

Visa, ką yra patyrusi žmonija, kas yra išlikę kultūros atmintyje, S. Gedos poezijoje – tokia pat akivaizdi realybė kaip ir ši diena. Istorijoje jį domina ne vienkartiniai įvykiai, o pasikartojančios situacijos. Poemoje „Žalgiris“ garsusis mūšis įprasminamas kaip žūtūtinė tautos kova už savo teises, apverčianti taikus gyvenimo pamatus. Skirtingai negu romantinėje historiografijoje ar poezijoje akcentuojama ne praeities kovų šlovė, o joms sudėtos aukos: „Jų laukia Žalgiris, senatvė, skurdas, ligos“. Greta dalyvavusių Žalgirio mūšyje tautų prisimenamos tos, kurios išnyko istorijos pervartose arba tebekovoja už savo egzistenciją. Poetinė vaizduotė nuo Žalgirio nukelia prie Gango ir Eufrato, į antikinę Graikiją ir Romą, egzotiškuosius Rytų kraštus.

Skaitant S. Gedos eilėraščių horizontaliai – iš kairės į dešinę, eilutė po eilutės – jis gali pasirodyti keistas ir nesuprantamas. Tekstą įprasmina vertikaliosios jungtys, paradigminiai* santykiai, kultūrinis kontekstas. Be tiesioginės, akivaizdžios reikšmės, svarbiausieji poetikos komponentai turi platesnę, numanomą. Snaigyno ežero vaizdiniuose atpažįstame pirmykščio vandens mitologemą. Iš vandenių išnirusios gyvybės motyvas, įvardytas pirmosiose knygos eilutėse („ežeras / apsemia / žemę / žemė / eit / žolei / liepia“) tęsiasi iki priešpaskutinio eilėraščio pabaigos, žadančios naują kelionę: „Mirguliuoja vanduo / Vėl / Ir oras. // Ir širdis / Mirguliuoja. / Aš eisiu“. Vandens gyviai, gretinami su dangaus kūnais, palaiko priešybių pusiausvyrą: „Lynas gyvena danguj, / Ligi šiol / Jis neskiria, kas vertikalė. // Šviesa viršuje, / O tamsa apačioj – / Dvi vairuojančios gyvastį motinos“. Mitologų tvirtinimas, kad senuosiuose lietuvių tikėjimuose visa, kas vyksta danguje, yra atspindys gyvenimo marių dugne, tiktų apibūdinti „Žydinčios slyvos Snaigyno ežere“ poetikai.

S. Gedos mitologizmas antiilustratyvus. Priešindamasis tradicijai ir gramatikai, poetas kuria savąją populiaraus siužeto versiją:

*Mėnuo – žemės pati,
Žuvys, ją pamačiusios,
Neršia.*

*Mėnuo vedė saulužę...
Rėza maišo
Kosmines lytis.*

*O gal tai gražus
Jaunos moters apsimertimas
Naktį?
„Ežeras II“*

Archetipinė* schema nepriklauso nuo pažodinių citatų. Vandens – mėnesio – moters paralelė siejama su vaisingumo simbolika, mitine pasaulio pradžia: „Aukštelninka guli jinai / Vandeny... Greitai / Imsis pasaulis“. Kai mitologinės citatos pasitelkiamos, keičiamas jų kontekstas, išaugęs iš, pirmykščių pasaulio vandenių lotosas žydi „ne Indijoje, o baloj, o namie“. Mitologinio „visatos kiaušinio“ variantas — pirmykštis pasaulio ovalas Skandinavijoje, lekiančios iš ugrų-suomių dainų antys, išsiskleidęs danguj Paukščių Takas, bet taip pat – varnų, kuosų, strazdų ir Perkūno ugnies kiaušiniai, dažomi Lietuvoj velykiniai kiaušiniai, skylantis alksnio žiedas, skylanti kraujo ir augalų spalvos širdis („Ekologinis eilėraštis“).

Prasmingi knygoje mitinio „pasaulio medžio“ atitikmenys – žmogaus ūgio paralelė ir priešybė („Medžiai – teisingai nukrito/ Į žemę, / O mes atbulai“). Ankstyvesniuose eilėraščiuose akivaizdus

* Paradigminiai santykiai – asociaciniai santykiai, egzistuojantys tarp kalbinių vienetų, kurie kalbėtojo sąmonėje asocijuojasi pagal formalius arba prasminius požymius. (Red.)

* Archetipinis < archetipas (gr. *archetypon* < *archē* – pradžia + *typos* – pavyzdys) – provaizdis, prototipas; pirmykščių tikėjimų (daugiausia mitologijos), tautosakos, apeigų, papročių vaizdinys, susidaręs tautos kolektyvinėje sąmonėje ir konkretizuojamas meno kūriniuose, religijoje. (Red.)

folklorinis vaizdinio, prototipas: „saulelių / saulužėlė / po medelius / po devynšakius / su devyniom / roželėm“. Vėlesniuose trimatė medžio schema labiau individualinama. Eilėraštyje „Žydinti slyva Snaigyno ežere“ poetinį pasaulėvaizdį kartu su žydinčiom slyvom vertikaliai orientuoja gluosnis, vaikystėj sodintas, ievos prie tėvo namų, kriaušė, imanti gyvastį iš kaulų senolio. Medžius supa laukinė ir žmogaus prijaukinta augmenija, naminiai ir benamiai gyvūnai (paklydęs šuo, mirštantis svirplelis, žiogas dirvone – pamirštas dievo berniukas). Vandenį, molį, požemį apibūdina dvivertiški atributai: bruzdantys ajerynuose balų vėžliai, regintis dievo sapną vėžys ir – mirusio miegas po jais, gyvulių kaukolės, jūras raizantis velnio pjautuvas. Medžių viršūnėj – žiedai, vaisiai, riebi gegužė, apšviečiantis apleistą pirtį ir žydinčius grikius mėnuo. Eilėraštyje „Lietinga vasara“ tarp mirguliuojančio seno vandens ir kirmėlės gražiosios kriaušės įkurdinami archajiški** pasaulio medžio analogai – „Grybai, pirmosios / Žemės šventyklos, / Nesaugomos dievo“. Eilėraščiuose, parašytuose japonų maniera imituojančiais trieiliais, archetipinė schema atlieka ir lyrinių miniatiūrų jungties vaidmenį. Artima japonų poezijai (ir K. Binkio „Utoms“) gėlės ir žmogaus paralelė „Pauzėje“, užbaigiančioje „Septynių eilėraščių“ ciklą.

Poemoje „Žalgiris“ medžio vaizdinys naikina taikaus gyvenimo ir priverstinio karo priešybę. Pabudinta purpurinės žaros, Lietuvos žemė atsisklaido it gudobelės žiedas. Tarp skriejančios žvaigždės ir smėlių lango lapoja žalias marių ažuolas. Bet suskaldytas pasaulis ne visada paklūsta siekiamai santarvei:

*Bus rojaus dienos, te visi jau gula
po mėlynom giraitėmis, bus tiršta nuo
žmonių, nuo dvasių, sodų, kur žmogelis,
pagriebęs šaką žydinčių, vis bando
keltis – veltui – į padangę žydrą...*

Poezijos kelias knygoje brėžiamas rizikos reikalaujančia gyvenimo ir mirties, ardymo ir kūrimo („kažkokia jėga mane suardo / Ir nesudėlioja“) riba. Susijusi su pranašyste, paslaptim poezija priklauso ir sakraliniam vandenų pasauliui („Skrudės jaučia / Daugiau / Nei poetai. // Jos – arčiausia / Sudrėkusios / Žemės“) ir „dangaus kalbai“. Raudona poeto burna sako tiesą apie išsiraizgiusias šaknis ir voro tinklą danguos („Lietinga vasara“). Iš „burnos dangaus“ išpuola kalavijas ir rožė („Baltieji šikšnosparniai“). Paliudyti aukštą poezijos pašaukimą S. Geda kviečia poetus, žodžio auką patvirtinusius gyvenimu: ankstesnėse knygose – Strazdą, Vijoną, Helderliną (F. Hölderliną), Li Bo, šioje – Garsiją Lorką (F. Garcia'ą Lorca'ą), Adomą Mickevičių, Baironą, Puškiną, Apolinerą (G. Apollinaire'ą), Josifą Utkiną, Valaitį.

Ardomojo ir kuriamojo prado santykis galėtų būti vienas kriterijų, apibūdinančių S. Gedos poezijos kaitą. Pasaulio skaidymą *Pėdose* („Viską narplioju ir skaldau, / Ir į žygį jau šaukiu“) pratęsė įspūdingos vaizdų jungtys *26 rudens ir vasaros giesmėse*. Griežta architektonika* būdinga rinkinio *Mėnulio žiedai* ciklams ir daugeliui eilėraščių. Naujoje knygoje skirtingi principai papildo vienas kitą. Greta paradoksalaus erdvės ir laiko vartalojimo (eilėraščiai, dedikuoti konkretiems asmenims ir vietovėms, „Keturių rapsodijos ir epilogas“) – trielių „mikropoezija“, greta polifoninės** poemos („Žalgiris“) – klasikinė minties ir meilės lyrika („Septyni eilėraščiai ir pauzė“, „Laiškai mylimai moteriai“), buitinės „proginų“ eilėraščių realijos ir archetipinis jų įprasminimas („Eilėraščiai, parašyti prie Lielupės“, „Eilėraščiai, parašyti Kaukaze“).

Vargu ar tiktų svarstyti, kuri stilistinė maniera pranašesnė. Greta komplikuočiau struktūrų kitaip atrodo vientisesnės, mitologinis kontekstas keičia buitiskumo prasmę. Kad stilistinis paprastumas taptų estetiniu privalumu, poetas (ir skaitytojas) privalo turėti, iš ko rinktis. *Žydinčioje slyvoje Snaigyno ežere* pasirinkti yra iš ko. Reta kuri pastarųjų metų knyga galėtų varžytis su ja poetinės

** Archajiškas (gr. *archaikos*) – senovinis, pasenęs. (Red.)

* Architektonika (gr. *Architektonikē* – statybos menas) – meno kūrinų sandara, jų visumos ir dalių santykis. (Red.)

** Polifoninis – daugiabalsis. (Red.)

Pavadinęs eilėraščių knygą *Žalio gintaro vėriniais* ir podraug romanu****, autorius užmena mįslę. „Vėrinys“, kaip ankstesnėse knygose „pynė“ – tai simetriškų poezijos karoliukų varstymas „besiplečiančiais ratilais“. Sugintarėjusiame pasaulyje „rožančius ir aerostatas, žmogus, besileidžiantis parašiotu, yra vienas tas pats“. Romaną – tegu ir eilių – suvokiame kaip asimetrišką struktūrą, turinčią žymėtą pradžią ir pabaigą. Siužeto užuomazga bene bus „Atsakymas į marsiečių klausimą“ – „kairiarankių dinastijos palikuonis Sigitas Geda po 2000 metų trukusios izoliacijos dešiniarankių rezervate nebuvo daugiau persekiojamas Lietuvoj“. Bet jau aplinkraštis dėl knygos *Žydinti slyva Snaigyno ežere* įspėja, kad dešiniarankiai baigia iššudyti kairiarankius. Eschataloginė romano pabaiga – „Posėdis aukštesniųjų dievų taryboje 1991“. Pasaulis be tauresnių sielos dimensijų pasirodo nevertas išganymo: „matydami tą dievai – kaip niurkdosi baltai – po žemę ir kraują – su kurmiais ir ištroškusiais kraujo vilkais – nutaria padaryti galą – jų ekspedicijai“.

Vėrinys sudaromas metaforos* principu. Poeto vaizduotė laisvai kaitalioja daiktus: „pasaulis susideda iš perlinių karoliukų arba rugio grūdų arba miežių byrančių iš apvaizdos akies“. Romane – kaip ir paveiksle su trirankiu Kazimieru – metaforą nurungia metonimija**: „lengviau yra išsapnuoti ištisą mikrokosmosą / nei laikant rankoj vieną geltoną Lietuvos laukinę leliją / pareikalauti, kad viešpats ištiestų tau tokią pačią / tokioj pat realioj rankoj pro sieną mūrinę vaizdų nokinimo salėj“. Kitaip sakant, vėrinys laikosi kūrėjo išmone, romanas – kintančiais vaizduojamojo pasaulio parametrais. Išmonė kartais netikėtai sutampa su racionaliais paliudijimais. Latvių laikraštyje perskaičiau tokį dabartinės kultūros vertinimą: „Jei asmenybė nesiformuoja kaip kūrybiškas padaras, jei neugdomas kompetentingas ir kvalifikuotas darbo atlikėjas, darbo moralė žalojama. [...] Lig šiol buvo lavinamas daugiausia kairysis smegenų pusrutulio, vienareikšmiai sprendimai, analizės galios, išvadų surikiavimas. Dešinią smegenų pusrutulį labiausiai lavina menas – vaizdingumas, daugiareikšmis atvirumas tolesnei raidai“. (A. Milts, „Filozofiskās kultūras attīstība Latvijā“, *Literatūra un Māksla*, 1988, 1 jūlijā). Kairiarankiai, kaip žinoma, yra dešiniojo pusrutulio pavaldiniai.

Taigi knygos subjektas – ne vienkartinis lyrinis „aš“, o tipiškas personažas. Jis pristatomas tai kaip literatūros istorijos dalyvis („Sigitas Geda Lietuvoj neaišku koku būdu įsigijo mamutą“), tai kaip ginčų arbitras („taip sakė Sigitas Geda dabar skrendantis lėktuvu į Italiją“), tai kaip mitinis gyvybės ir mirties mediatorius („kas kad metai man trys aš jau miręs“). Pasakotojo „aš“ gali sutapti su nežinomu Trakų pilies dailininku, užtariančiu prieš amžinybę karalius ir imperatorius, ar bevardžiu kapu sunykusiose kapinaitėse prie Lydos („nors esu gudas“), įsikūnyti nebūtos Janio Rainio dramatos siužete ar sufantazuotame Jano Mateikos paveiksle, Christiano Stango gramatikoje ar telegramoje Algirdui Juliui Greimui. Įvardyti veikėjai paklūsta aukštesnio rango subjektui, pažymėtam atosklandos priesakais: „Žiūrėti į gyvulių plauką, judesius. / Klausytis žmonių balsų. / Mokyti sanskrito. / Dažniau lankyti numirėlius“. Klausantysis tampa klausiančiuoju, o tylos pauzės „prasmingesnės – nei prasmės – visatoj“. Eilėraščius, provokuojančius klausimą, pertraukia eilėraščiai pauzės, skatinantys A. Baranausko ir J. Baltrušaičio pavyzdžiu klausytis tylos:

– kalba – pusiausvyros pažeidimas visatoj

–

tyla – amžinųjų vasarų pauzė.

**** Sigitos Gedos knyga *Žalio gintaro vėriniai* turi priedą: *eilių romanas*. (Red.)

* Metafora (gr. *metaphora* – perkėlimas) – vaizdingas perkeltinės reikšmės pasakymas, paslėptas palyginimas, pagrįstas faktiškai nesujusių, bet panašių savybių turinčių daiktų, reiškinių gretinimu, tapatinimu. (Red.)

** Metonimija (gr. *metonymia* – vardo pakeitimas) – vieno daikto ar reiškinio pavadinimas pakeičiamas kitu, turinčiu su pirmuoju realų loginį ryšį: dalis pakeičia visumą, autorius – kūrinį, padarinys – priežastį, miestelis – miestelėnus, veiksmas – veikėją, įrankis – veiksmą ir t. t. (Red.)

*kalba – žybsnis, žaibo zigzagas – tarp
dviejų tylėjimo pauzių.
– ritmas – dviejų pauzių – pasėtos žodžių
kregždutės –
„Lietuviškas vienos apologijos variantas“*

Romano vyksmas grindžiamas pažintinėmis vertybėmis. Vaizduojamieji reiškiniai traktuojami kaip ženklai, turintys neakivaizdžią slaptąją prasmę: „pamanė kad tatai yra Ženklas ir šoko žemyn į Nemuną – Memelę“, „ant kapų žydintis jaučiaakis saulės ženklas“, arklių išpjovimas Dzūkijoje 1950-aisiais – vaikystės ženklai. Pasaulis skaitomas tarsi knyga, gramatika sukryžminama su istorija: sudaiktavardėję jūros akivaizdoje žemaičiai, tik veiksmožodžius pripažįstantys jotvingiai. Kam paklūsta kalba, tas valdo ir tautą. Užtat Maironis skelbiamas paskutiniuoju Lietuvos monarchu, Lietuva nepripažįstama, „kol nėra Krėvės kaulų“, „be Strazdelio Šepkos Baranausko“.

„Kairiarankių dinastijos palikuonis“ nepriima racionalaus pažinimo, pagrįsto tolydiniu informacijos kaupimu, esamos patirties konservavimu. Jis imasi pažinimo žygio kaip kultūrinis herojus, naujų vertybių atradėjas ir dalytojas. Pažeisdamas tvarką ir pastovumą, poetas teigia nepalaujamas dvasios permainas:

*didysis sukretimo momentas,
išbloškiantis
žmogų –
į kitą pasaulį –
– kaip mirtis arba karas –
mergaitės veidas ir vieniša figūrėlė
judančios jūros fone –
skrendantis sakalas –
atkastoji Perkūno ožkelė –
tokio mirtino –
tokio ryškaus, raudonumo
šviesmėlynėj tyloj –
„Atsitokėjimas“*

Vaižganto Napalys – žmogus „tokiuo sielos įtaisymu, kurs nesiliauja dirbęs ir kūno varguose“ – jautė nepaprastą meilę kreivumui. Iš visų kirilicos raidžių gražiausia jam rodė išsikėtojusi Ж. Pačiam Vaižgantui Lietuvoj buvo gražu todėl, kad nevienoda – „Navatnumai žadina žmogų“. Ar ne iš šios dinastijos paveldėti gedinčio Sigito regėjimai „tobulo kreivumo žiede“?

Tobulumas atbukina pojūčius. Kad grožis darytų įspūdį, jis privalo turėti šiek tiek bjaurumo (Š. Bodleras (Ch. Baudelaire'as). Ne vienas XX a. menininkas reiškė laisvės geismą verždamasis iš simetrijos rato. Šiuo principu sukurta ir „Birutė – imaginacinio* paveikslo restauracija“, jau susilaukusi audringų protestų. Autorius paaikškino, kad rituališkai paleistuvauti su dievais – tai tas pat, kas saugoti skaistybę. Bet dešiniarankių šitai turbūt neįtikino. Nepadorus žodis ir kūniški paveikslo vaizdiniai nesiderina su Mergelės kanonu. Asimetrija verčia mąstyti apie netobulą pasaulį. Užuoť šlovinę praeitį, S. Geda kviečia „uždegt kruvino marmuro torsais savosios istorijos deglą mėnulio tamsoj“.

Istorijos išbandymai *Žalio gintaro vėrinuose* dažniausiai baigiasi pralaimėjimais, mirtimis, katastrofomis. Politinės permainos klibina žemdirbių kultūrą. Gamtiškąją Vaidevuto valstybę, kur moterys saldesnės nei bitės, išdrasko riteriai. Apsikrikštijęs Mendogas praranda dievų privilegiją įminti gamtos ženklus – „ir tada jį žemaičiai nupjovė“. Cikliškoji gyvenimo samprata (vygės ir karsto

* Imaginacinis paveikslo – portreto rūšis: įsivaizduojamas mirusiojo, dažniausiai istorinio asmens, portretas, neretai kuriamas praėjus šimtmečiams po jo mirties. (Red.)

simbolis, atpažįstamas Gedimino stulpuose) kertasi su valstybingumo emblemomis (Dievo žirgų sekta – Vytis – geležinis vilkas). Dantiškąją kelionę šiaurinės jūros dugnu nutraukia ekologinės žūties pranašystė: „gimsiantis mano sūnus plaukia siauru upeliu konservų dėžutėj per užnuodytą Vilniaus apylinkių gamtą“. Politinės istorijos kreivė krinta. Prie Mėlynujų Vandenių guli apkrikštyti lietuviai, pralaimėję pirmąjį mūšį prie Vorsklos. Po kurhanu, ant kurio pririštas veršelis – „10000 vyrų – – – strėlinės prie šono – – – žirgų kaukolės palei lietuviškas galvas“. Pamiršusi romėniškąją kilmę gentis pasiunčiama į Čikagą skersti kiaulių arba ginasi kirviais nuo sunaikinimo. Maginiu žuvies ženklui simbolinamas tautos likimas: „taip ilgai ištylėti gali tikrai lietuviai / ypač kai apipjauna tau odą aplink juosmenį ir pakabina po Indijos debesiu“. Ne veltui 33 vėriniai pavadinti epitafijomis**. Jos rašomos ir tebegyvenantiems kairiarankiams – čiuvaišui Genadijui Aigi („tavimi pasirūpins tavo tėvas, Sigitas, Europoj“), Algirdui Julijui Greimui, nužudytam „Aleksandrijoj – Stambule ir Paryžiuoj – netoli Luvro vykstant posėdžiui – su tūžmingais – senovės lietuvių – dievais“, gyvam Eduardui Mieželaičiui. Romaną užsklendžia epitafija, datuota 1985 balandžio 16 d.: „čia – palaidotas – kregždutės brolis – Sigitas – miręs – mėlynoje vasaroj“.

„Tobulo kreivumo žiede“ mirtis tolygi prisikėlimui. Pralaimėjęs gyvenimo bylą Tolminkiemio pastorius pradeda „vaikščioti bei kalbėti lietuviška hegzametro*** atmaina“ – tampa Donelaičiu. Po branduolinio karo į Tolminkiemio orbitą įtraukiama atgimusi prie pat poliarinio rato valstybė. Anapus laikinumo atsiveria begalybė: „senas Baltijos podievis Albinas Žukauskas / trumpam sudeda bluostą / degant šiaurės pašvaistei / ant kosminių dievo vargonų / geram 1000 metų“.

Galą primenančioms epitafijoms priešinasi mitologizuojama Pradžia. Romano herojus skverbiasi prie reiškinių ištakų, akcentuoja naujus pradmenis genties, valstybės, kultūros istorijoje: Sovijus, įteisinęs palaikų deginimo ritualą, Mendogas – „pirmas istorinis lietuvių karalius“, vandeny pradėta Kęstutaičių dinastija, Jogailos – „nukryžiuotos lakštingalos“ – santuoka su Europos karaliete Jadvyga. Valstybės galybė tapatinama su vyro galia („iščios šiokios ar tokios visur atsiras“). Puritoniška „Metų“ poezija papildoma magišku pasaulio atidarymo ritualu: „vėl tas kekšiautojas kėkštas“. Iš apvaisinto molio gimsta gamtos padarai, gotikinė šventa Ona ir Liongino Šepkos žmogystos. Ir priešingai – istorijos nuosmukis, dvasios pralaimėjimas reiškiamas impotencijos vaizdiniais: „plikas plaukė kaip arijų žalias kiaušinis su nuvytusi lotoso žiedu tarp kojų“.

Galo ir pradžios sinchronizacija* daro vėrinius estetiškai savarankiškus. Daugelis šių nuotrupų yra baigtiniai inicialinio mito segmentai.

Tropą, jungiantį nesuderinamus diferencinius** požymius, poetikos žinovai vadina katachreze***. „Žalio gintaro vėrinuose“ tai universalus vaizdo kūrimo principas: „eilės skaitomos kaip daugiaaukštis [...] drama vykstanti I-me aukšte ne visada turi ryšį su tuo kas dedasi viršuje lifte vonioj arba lovose“. Archetipinis katachrezės pavyzdys – dvilypumo motyvas, restauruojamas iš mitologijos („Jumis dievas ir stogas ir šakumas papilvėj“), kultūrinio bilingvizmo („Nemuną – Memelę upę lietuvių laikytą dvilyte“), tapatinamas su kūrybiškumu („kada įtampa tarp dievo ir velnio pasiekė kraštutinę ribą [...] Kelno gotikos katedra atsirado savaime“). Vienoje laiko atkarpoje susitinka mitas ir istorija, praeitis ir dabartis: Gedimino gadynės moterys gelbsti „mirtingus kentaurus iš nuskendusios Kretos salų“, Žalgiris stebimas Penelopės akimis, kuriamas haitiškas Eglės pasakos variantas. Gandras, pašautas kareivėlio apsmukusiom klešnėm ir pamuštas basakojėj vaikystėj, pasitinka lietuvius Egipte kaip „žmogus vardu Ibis ar Totas mirusiomis akiduobėm šlubas sakytum kad prūsų starkelis“. Tą pačią birželio naktį, kai

** Epitafija – literatūrinis antkapio užrašas, eilėraštis mirusiojo atminimui. (Red.)

*** Hegzametas (gr. *hexametron* < *hex* 'šeši' + *metron* 'matas') – antikinės eilėdaros šešių daktilinių pėdų eilutė. (Red.)

* Sinchronizacija – kelių procesų suderinimas laiko atžvilgiu, kad jie vyktų vienu metu arba jų vyksmo periodai skirtųsi lygiais intervalais. (Red.)

** Diferencinis – pagrįstas skirtumu, susijęs su skirtumais. (Red.)

*** Katachrezė (gr. *katachresis* – piknaudžiavimas) – tariamai ar iš tikrųjų logiškai nesuderinamų, prieštarų sąvokų jungimas, atsirandantis dėl žodžio reikšmės išsiplėtimo, pvz.: „plastikinė stiklinė“, klaidingos žodžio vartosenos, pvz.: „pigi kaina“, arba vartojamas stilistiniais sumetimais kaip metaforos rūšis, pvz.: „Akmenys paplentėm kauks“ (S. Nėris). (Red.)

kryžiuočių anūkai nuo Mozūrų traukia *nach Osten*****, sunykęs jotvingių kunigaikštis traukia iš ežero apmūsojusius vėžius, o vėžys – atbulą sielą į rojų. Tapatumas virsta metamorfozėmis***** („Lietuva – tik laikina reinkarnacijos***** vieta, – į ją ateinama ir iš jos išeinama, – klajojančioms pasaulio būties apraiškoms“) ir antraip – „Visur Lietuvos žmonės“:

*Mėlynoji Akis –
kuri guli
prie Baltijos marių*

*Kaulas – andai
pražydo
man rankoj*

*Ranka
vakar tiesėsi
duonos*

*Taurė –
lūpom – Sigito*

*Klykė lentpjūvėj
pjaunamas
Medis –*

*Jo raudoni –
plaukai
po žeme –*

Priešpriešindama regimybę būčiai, katachrezė teigia neužbaigtą įvairių galimybių pasaulį. Tekstai transformuoja vertybes, žinomais žodžiais kalba apie tai, kas nepažinta. Tuo, matyt, aiškintinas pomėgis poetinėms etimologijoms*. Žaisdamas garsų deriniais, poetas ieško slaptos reiškinių giminytės. Kaip šnekamojoje kalboje potencialiai dariniai realizuoja nepanaudotas kalbos sistemos galimybes, taip improvizuotos etimologinės hipotezės** išsiskleidžia fantastiškais siužetais: „vyrai laisto vėjuje sėklą Vėjsėjus, tikėdami, „kad šitaip galima apvaisinti ir kitą pasaulį“, sūnus su vanago galva pradėdamas Vanagupėje, ėdanti grūdus – Klaipejoje – „Šventojoje tuo užsiimti draudžiama“. Poetinė etimologija gali sutapti su mokslinė (gotika – gotai – Balt-gūdžių karalystė), bet dažniau veda į nesąvokinę pasaulinės poezijos kalbą: „Varuna ir Krišna [...] paliko savo amžinus provaizdžius – varnose, kurios dergia ir ėda – Varnėnuose – Kirsnoje – moters kirkšniuos“, „varmiai o iš tikro tai kurmiai [...] vasaros dieną pasiversdavo varmais [...] venedai besigiminiuojantys su Venera paprastai juos vadindavo Wurm kirmėlė“. Duodantysis vardus įnoringai juos kaitalioja. Lingvistinis teksto skaidymas – kaip kadaise *Pėdose* – sutampa su valiūkišku pasaulio „narpliojimu ir skaldymu“. Etimologija išskiria vertybes: Juoda gyvybės spalva – vaisingumo dievas J-umis – J-ūra – J-otvingiai – J-ovytiš – javas, juodbėris, jaknos, juka, juokas – Judo misija – J-ogaila apvesdintas su J-advyga. Mitinis „prūsų“ Vardo aiškinimas („garbino makrokosmą žmogų indų Purušą

**** *Nach Osten* – vok. „į Rytus“. (Red.)

***** Metamorfozė (gr. *metamorphosis* – keitimasis, virsmas) – vienos formos virtimas kita, ko nors pasikeitimas. (Red.)

***** Reinkarnacija (lot. *reincarnatio* – sugrįžimas į kūną) – tariamas reiškinys, kai esminė žmogaus dalis (siela ar dvasia) po jo mirties įsikūnija į kitą žmogų, paukštį ar gyvūną; persikūnijimas. (Red.)

* Etimologija (gr. *etymologia* < *etymon* – tikroji, pirmą kartą žodžio reikšmė) – žodžių kilmės mokslas; pati kurio žodžio kilmė. (Red.)

** Hipotezė (gr. *hypothesis* – spėjimas) – neįrodyta, reikalaujanti patikrinimo teorija; nelabai tvirtas spėjimas, menkai pagrįstas faktų aiškinimas. (Red.)

veją kiaurai traukiantį per visatą nuo kurio atsiranda vaikai“) kontrastuoja degraduotam variantui: „p...r...s dar kartota 1665–1667 degant bezdalis kertant Bezdas kvapniuosis prūsų dievaičius“.

Knygos dailininkas P. Repšys, užuot rungęsis su poeto vaizduote (kaip iliustruodamas *Strazdą ar Užmigusius žirgelius*) įdėjo 24 S. Gedos ir 2 jo tėvo portretus. Beje, pastarasis veikia romane ir kaip sunykęs jotvingių kunigaikštis Zigmąs Geda. Vėrinių fragmentiškumą atitinka eskizinis piešinys, neprestižinė portretuojamojo laikysena (basas, pusnuogis, su šlepetėmis). O ekspresyvi linija, šešėlių žaismas, netikėtai pakreiptos detalės daro paveikslus nevienareikšmius: regimybė neužstoja būties.

S. Geda aistringai atvėrė visuomenės skaudulius cikluose „Maironio mirtis“, „Septynių vasarų giesmės“, „Žalio gintaro vėriniai“ tarsi mažiau angažuoti. Bet nepamirškime – kaip tie juodas ir baltas metraštinkai iš lietuviškų dramų, – kad politika vykdoma ne vien istorijos avanscenoje: „Vytautą Didįjį orgazmas ištikdavo kalmukų stepėse išgirdus pavasarį zvimbiant pirmą juodai baltą kamanę arba žiemą Trakų pilies kairiajame bokšte klausantis svirplio“. Iš smulkmenos metonimiškai atkurti visumą – meno galia. Nepraleiskime negirdomis 1985 metų datos, vyraujančios dabarties laike. Tai kas, kad 1985 m. balandį reprezentuoja kokia nors maža mergaitė su gyva pele prieš rungtynes Žalgiris ir Kairatas, o ne tų dienų politinis naujadaras, kuriam kažkodėl taip ir neatsirado doros lietuviško atitiktens. Kai trūksta istorijos grandinė, atplaišos lekia į visas puses: „aš laimingai parėjau namo bet šleivas Atlantidos gyventojas su milžinišku magnetu vėl įlindo pro Bermudų skylę į žemės vidurį“ („Pasiaiškinimas 1985 balandžio 8 iš ryto“). Sujudinęs pasaulį 45-tų potvynis po Berlynu išmeta 1985-aisiais prie Šventosios Tibeto vienuolio kaukolę. Industrijos monstrų grėsmę biosferai simbolizuoja perpjautas lazeriu pirmasis vieversys prie Veisiejų.

Pirmojo S. Gedos romano dabartiškumas interpretuotinas ir plačiau. Du dešimtmečius poetas priešinosi klampiam stinguliui. Istorinės pervartos tik sustiprino ryžtą laimėt dvasinį maratoną – „mums dabartės svarbiausia ištvėrt tuos alinančius 40 begalybės kilometrus“.

1988

Kęstutis Nastopka, *Išsprūstanti prasmė*, Vilnius: Vaga, 1991, p. 112–140.